

Anna Mazurek-Kusiak

Wieloreligijność historii miasta Lublina jako podstawa promocji i tworzenia produktu turystycznego

Ekonomiczne Problemy Usług nr 65, 305-316

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

ANNA MAZUREK-KUSIAK

Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie

WIELORELIGIJNOŚĆ HISTORII MIASTA LUBLINA JAKO PODSTAWA PROMOCJI I TWORZENIA PRODUKTU TURYSTYCZNEGO

Wstęp

Lublin jest miastem, które od początku swojego istnienia pozostawało na styku kultury Wschodu i Zachodu i zostało ukształtowane w procesie przenikania i koegzystencji różnych narodów (ich kultur i religii). Mieszkańcami Lublina, obok Polaków, byli Rusini, Żydzi, Niemcy, Turcy, Ormianie, a także Anglicy, Szkoci, Grecy, Francuzi czy Holendrzy. Społeczność lubelska była bardzo tolerancyjna – obce etnicznie narody mogły swobodnie eksponować własną tożsamość oraz zachować własną religię i zwyczaje. W mieście tym zgodnie żyli obok siebie katolicy, protestanci, jak i osoby wyznające judaizm oraz prawosławie.

Ślady wieloreligijności widoczne są w wielu zabytkach Lublina, m.in. w XIV-wiecznej gotyckiej kaplicy ozdobionej unikatowymi freskami rusko-bizantyjskimi, w kościele ewangelicko-ausburskim pw. Trójcy Świętej, w cerkwi greckiej, synagodze i wielu innych kościołach. Asymilacja różnych kultur oraz stylów w sztuce budowlanej Lubelszczyzny rozwinęła się najpełniej na przełomie XVI i XVII wieku, kiedy to wytworzył się lokalny styl w architekturze sakralnej zwany renesansem lubelskim. Gotyckie kościoły były przebudowywane pod nadzorem artystów pozostających pod wpływem włoskiego renesansu. Powstawały świątynie wysmukłe, z półkolistymi prezbiteriami i kaplicami bocznymi. Urody dodawały im detale architektoniczne zdobiące fasadę, a także dekoracje stiukowe na sklepieniach. Najstarsze tego typu sklepienia można podziwiać w kościele Nawrócenia św. Pawła

w Lublinie. Warto też zwrócić uwagę na dekoracje wschodniego szczytu tej świątyni, które są reminiscencją renesansu niderlandzkiego¹.

Ponadto Lublin jest także miejscem, gdzie na przełomie XVI i XVII wieku odbywał się ruch różnowierczy. Najwybitniejszymi lubelskimi przedstawicielami tego ruchu w Polsce byli: arianin Marcin Czechowicz – wyznawca postępowych poglądów społecznych, który potępiał wojnę i karę śmierci oraz Jan Niemojewski, który rozdał cały swój majątek chłopom. Ruch różnowierczy spowodował także rozkwit wiedzy talmudycznej wśród społeczeństwa żydowskiego. W 1567 roku gmina żydowska uzyskała zezwolenie na budowę akademii talmudycznej oraz synagogi, podczas gdy w innych miastach polskich taka sytuacja była nie do pomyślenia².

Wielokulturowość i wieloreligijność jest podstawą tworzenia unikatowych produktów turystycznych, sposobem na przyciągnięcie turystów do Lublina oraz promocji miasta.

Celem artykułu będzie przedstawienie oraz ocena produktów turystycznych opartych na historycznej wieloreligijności mieszkańców Lublina.

1. Metody badań

Badania przeprowadzono metodą sondażu diagnostycznego, stosując technikę ankietową i wywiadu, oraz metodą obserwacji.

Ankiety bezpośrednią przeprowadzono wśród 120 dorosłych turystów przebywających Szlak Wielokulturowy i Szlak Pamięci Żydów Lubelskich, natomiast wywiad bezpośredni przeprowadzono z przewodnikami miejskimi, którzy posiadają uprawnienia do oprowadzania wycieczek po mieście Lublinie oraz z pracownikami lubelskiego oddziału PTTK. Badania uzupełniono metodą obserwacji. Wszystkie badania zostały wykonane na przełomie października i listopada 2010 roku.

2. Produkty turystyczne utworzone na bazie wieloreligijności Lublina

Lublin funkcjonował na styku trzech kultur: Cesarstwa Bizantyjskiego, prawosławnej Rusi i katolickiej Europy. Do dnia dzisiejszego przetrwało unikatowe dziedzictwo kulturowe tego miasta, co uwzględniono przy tworzeniu dwóch szlaków turystycznych: Szlaku Wielokulturowego i Szlaku Pamięci Żydów Lubelskich. Szlaki te ukazują wieloreligijność mieszkańców Lublina.

¹ I. Majewska, T. Telniuk, R. Broma, *Audyty Turystyczny Województwa Lubelskiego*, Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego, Lublin 2008, s. 78.

² H. Gawarecki, Cz. Gawdzik, *Lublin*, Wyd. Arkady, Warszawa 1959, s. 37.

Nazwa **Szlaku Wielokulturowego** nawiązuje do współegzystowania na terenie Lublina wielu narodowości, które wspólnie prowadziły interesy, handel, a także decydowały o rozwoju gospodarczym i społecznym miasta. Lublin był miejscem w którym odmienne kulturowo i religijnie grupy ludności żyły w harmonii i duchu tolerancji. Szlak Wielokulturowy utworzono, by zapoznać turystów z zabytkami, miejscami i obiektami, które są świadectwem otwartości oraz tolerancji wyznaniowej, i pokazują wieloreligijność lublinian w dawnych czasach. Szlak ma długość 2,5 km i składa się z 12 następujących przystanków³:

1. Kościół ewangelicko-augsburski pw. Trójcy Świętej zbudowany w stylu klasycystycznym w latach 1785–1788. Jest to przykład kościoła, w którym mogą uczestniczyć we mszy św. wszyscy bez względu na wyznanie; kościół ten można też zwiedzać. Obok kościoła znajduje się mały cmentarz z ciekawymi nagrobkami.
2. Pochodzący z 1826 roku Pomnik Unii Lubelskiej znajdujący się na placu Litewskim. Pomnik ten upamiętnia zawarcie w 1569 roku unii polsko-litewskiej. Według tradycji, na placu Litewskim obozowały wojska litewskie przed zawarciem związku obu narodów.
3. Pałac Lubomirskich przy placu Litewskim zbudowany w 1683 roku w stylu barokowym w wyniku rozbudowy renesansowego dworu Firleja. Niestety w 1829 roku strawił go pożar i rok później został odbudowany w stylu klasycystycznym. Obecnie mieści się tam Wydział Politologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
4. Dawna cerkiew grecka przy ul. Zielonej. Cerkiew została zbudowana w 1786 roku przez kupców greckich wyznania prawosławnego za zgodą króla Stanisława Augusta i należała do patriarchatu w Konstantynopolu. W 1857 roku budynek przejął prawosławny patriarchat moskiewski, natomiast w 1922 roku kościół przejęli katolicy, nadając mu imię św. Jozefata i przebudowali go, jednak nadal zachował on swoją orientalną sylwetę.
5. Zespół Szkół Ekonomicznych im. A. i J. Vetterów – do początku XX wieku teren, na którym znajduje się szkoła należał do sióstr bernardynek. Sam budynek został wzniesiony w latach 1906–1907 w stylu neogotyckim dla szkoły handlowej męskiej. Fundatorami szkoły byli bracia August i Juliusz Vetterowie. Szkoła ta była miejscem pracy dla obecnie błogosławionego Antoniego Zawistowskiego – nauczyciela łaciny i religii, jak również dla biskupa i pastora Kościoła ewangelicko-luterańskiego w Lublinie – Aleksandra Szeneichea⁴. W szkole nauczane były jednocześnie cztery różne religie: rzymsko-katolicka, prawosławna, protestancka i żydowska. Panował

³ M. Koenner, *Przewodnik Lublin*, Buchmann Sp. zoo, Warszawa 2008, s. 31.

⁴ H. Wszyński, *Zarys historii A. i J. Vetterów w Lublinie przewodnik po dziejach szkoły i kupiectwa lubelskiego w latach 1866–2006*, Wyd. ZSE, Lublin 2006, s. 9.

- tutaj przez cały czas duch tolerancji i wzajemnego poszanowania. Wewnątrz budynku znajdują się liczne tablice pamiątkowe, niewielka izba pamięci poświęcona założycielom szkoły i jej kadrze pedagogicznej⁵.
6. Plac Katedralny – znajduje się tutaj archikatedra pw. św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty, która została zbudowana w latach 1586–1625 w stylu barokowym. Sklepienie jest ozdobione iluzjonistyczną polichromią Józefa Mayera. Warta uwagi jest zakrystia akustyczna, w której, gdy ktoś stanie odwrócony twarzą do ściany i zacznie mówić, to osoby znajdujące się w innym rogu pomieszczenia wszystko usłyszą, nawet szept. Obok archikatedry znajduje się Wieża Trynitaraska, w której mieści się Muzeum Archidiecezjalne Sztuki Religijnej oraz taras widokowy, z którego można podziwiać panoramę Lublina⁶.
 7. Rynek Starego Miasta o nieregularnym kształcie i nieregularnym układzie ulic. Zachowało się tutaj wiele klasycystycznych kamienic, których właścicielami byli: Polacy, Niemcy, Żydzi, Włosi, Rusini, Ormianie, Grecy, Węgrzy, Francuzi i Szkoci. Na niektórych kamienicach zachowały się renesansowe i gotyckie attyki. Każda z kamienic posiada własną niepowtarzalną historię. Na środku rynku znajduje się Stary Ratusz zwany Trybunałem Koronnym, a jego sądowa przeszłość wiąże się z najstynniejszą lubelską legendą o czarnej łapie.
 8. Brama Grodzka była dawniej granicą między żydowską a chrześcijańską częścią miasta, a także symboliczną granicą pomiędzy dwiema kulturami i symbolem wielopokoleniowego współżycia dwóch narodowości różnego wyznania. W połowie XIX wieku brama uległa pożarowi i wówczas przebudowano ją w stylu renesansowym, a także dobudowano do niej czworoboczną wieżę ozdobioną attyką. Obecnie w obiekcie znajduje się siedziba Teatru NN.
 9. Wzgórze Zamkowe, które jest wyniosłością naturalną. Archeolodzy wykazali tutaj ślady osadnictwa wczesnosłowiańskiego z VI wieku. Budowę zamku przypisuje się Bolesławowi Chrobremu, a najstarszym obiektem jest okrągła wieża z XIII-wieku, zbudowana z wapienia wydobywanego pod Lublinem. Najcenniejszym obiektem jest gotycka kaplica zamkowa z XIV-wiecznym malarstwem rusko-bizantyńskim. Budowle te są symbolem tolerancji mieszkańców Lublina dla wpływów zarówno wschodniej, jak i zachodniej cywilizacji⁷.

⁵ K. Poznański, *Szkoły im. A. i J. Vetterów w Lublinie*, Wyd. Lubelskie, Lublin 1996, s. 59.

⁶ I. Kowalczyk, *Lublin – przewodnik turystyczny*, Wyd. Kami, Lublin 2001, s. 39–41.

⁷ G. i W. Wójcikowscy, *Lublin*, Wyd. Multico, Lublin 1998, s. 26–28.

10. Dawna Wielka Synagoga – Maharszalszul, w której mogło się modlić jednocześnie ok. 3 tys. osób. Niestety, została ona zniszczona przez hitlerowców podczas II wojny światowej.
11. Cerkiew prawosławna pw. Przemieniania Pańskiego, która powstała na miejscu dawnej, zniszczonej przez pożar z 1575 roku, drewnianej świątyni wyznawców obrządku wschodniego – unitów.
12. Wzgórze Czwartek – na którym znajduje się XVI-wieczny kościół wybudowany w stylu renesansowym, którego patronem jest św. Mikołaj. Jest to święty uznawany zarówno przez Kościół wschodni, jak i zachodni. W tym miejscu znajdował się pierwszy kościół w Lublinie, ufundowany przez Mieszka I⁸.

Szlak Pamięci Żydów Lubelskich poświęcony jest ludności żydowskiej, która zamieszkiwała Lublin od XV wieku, tworząc kahał. Wyznawcy judaizmu bardzo szybko zasymilowali się z miejscową ludnością, ale kultywowali własne tradycje. Zbudowali Wyższą Szkołę Żydowską oraz stworzyli imponujący dorobek kulturalny, który miał wpływ na życie i historię całego miasta, nazywanego często „Jerozolimą Królestwa Polskiego” lub „Żydowskim Oxfordem”. Niestety, hitlerowcy podczas II wojny światowej zniszczyli znaczną część miejsc i śladów związanych z kulturą żydowską, dokonując eksterminacji tego narodu. Do dnia dzisiejszego pozostały tylko nieliczne z nich i te właśnie miejsca ukazuje omawiany Szlak Pamięci Żydów Lubelskich. Szlak ma długość 2,5 km i składa się z 13 następujących przystanków⁹:

1. Kamienny obelisk na placu Zamkowym, na którym znajduje się pamiątkowa tablica przedstawiająca plan dzielnicy żydowskiej – z synagogami, biurami, sklepami i kamienicami. W domu przy nieistniejącej dzisiaj ul. Szerokiej mieszkał słynny „Widzący z Lublina” – J.I. Horowic-Szternfeld.
2. Neogotycki Zamek Lubelski, w którym od XIX wieku funkcjonowało więzienie. W 1905 roku swoich więźniów przetrzymywały tu władze carskie, a następnie podczas II wojny światowej hitlerowcy więzili tu Polaków oraz Żydów.
3. Miejsce dawnego kompleksu synagogałnego, które znajduje się po północnej stronie Zamkowego Wzgórza, przy ulicy Tysiąclecia. W XVII–XVIII wieku istniał tu barokowo-renesansowy zespół sakralny z pierwszą lubelską jesiwą. Obecnie znajduje się tu metalowa płaskorzeźba przedstawiająca Wielką Synagogę – Maharszalszul.
4. Stary Kirkut – jest to żydowski cmentarz położony przy ulicy Kalinowszczyzna, który funkcjonował od XV do XIX wieku. Pochowanych jest tu-

⁸ M. Koenner, *Przewodnik Lublin*, Buchmann Sp. zoo, Warszawa 2008, s. 33.

⁹ Ibidem, s. 39.

- taj wielu słynnych przedstawicieli lubelskiego kahału. Każda z zachowanych macew jest arcydziełem sztuki kamieniarskiej.
5. Nowy Kirkut – jest to nowy cmentarz żydowski założony w 1829 roku, który został zniszczony podczas II wojny światowej. Rewaloryzacji cmentarza dokonano w latach 80. XX wieku. Otoczono go murem w postaci symbolicznie uszkodzonych macew. Znajduje się tutaj także pomnik-mauzoleum z synagogą, gdzie znajduje się stała ekspozycja będąca izbą pamięci Żydów z Lublina.
 6. Jesziwas Chachmej – dawna Uczelnia Mędrców zlokalizowana na rogu ulic Lubartowskiej i Unickiej. Budowa jej została sfinansowana ze składek wyznawców judaizmu z całego świata. Posiadała wielki i bogaty zbiór ksiąg, pism i druków służących przyswajaniu nauk talmudycznych.
 7. Dawny Szpital Żydowski przy ulicy Lubartowskiej, w którym pracowali najwybitniejsi żydowscy lekarze. W okresie międzywojennym szpital ten zaliczano do jednego z najnowocześniejszych w Polsce. Niestety, podczas wojny nowoczesny sprzęt medyczny został zrabowany przez wojska niemieckie, a personel i pacjentów w większości wymordowano. Obecnie znajduje się tutaj szpital ginekologiczny, a o jego historii informuje tablica pamiątkowa.
 8. Dawny Dom Ludowy im. Icchaka Lejby Pereca z 1936 roku znajdujący się na rogu ulic Lubartowskiej i Czwartek. Dom ten miał być miejscem krzewienia kultury wśród Żydów. Jego uroczyste otwarcie zaplanowano na 1 września 1939 roku. Po wojnie mieściło się tutaj schronisko dla ocalałych Żydów powracających z wojny. Obecnie znajduje się tutaj siedziba lubelskiego oddziału NFZ.
 9. Lubelska bożnica „Chewra Nosim” z 1889 roku mieszcząca się przy ul. Lubartowskiej 8. Nie została zniszczona przez hitlerowców, gdyż znajdowała się poza granicami getta żydowskiego. Dzisiaj pełni kilka funkcji: jest domem modlitwy, izbą pamięci Żydów lubelskich oraz siedzibą Towarzystwa Społeczno-Kulturowego Żydów w Lublinie.
 10. Pomnik Ofiar Getta stojący pomiędzy ul. Lubartowską a Świętoduską. Pomnik upamiętnia męczeństwo narodu żydowskiego podczas II wojny światowej; został odsłonięty w 20. rocznicę likwidacji getta. Ma on postać płyty nagrobnej – macewy.
 11. Budynek dawnej siedziby Centralnego Komitetu Żydów w Polsce oraz Wojewódzkiego Komitetu Żydów w Lublinie na Starym Mieście. Komitety te działały w celu reaktywowania żydowskiego życia w Lublinie po II wojnie światowej. Z jego inicjatywy założono szkołę powszechną oraz drukowano gazetę żydowską.
 12. Dawny Żydowski Dom Sierot znajdujący się na Starym Mieście. W latach 1867–1942 znajdował się w tym domu sierociniec dla dzieci żydowskich

oraz Sala Schronień dla żydowskich starców i Kalek. Wychowankowie tego domu mogli też tutaj nauczyć się zawodu. Sierociniec został zlikwidowany w 1942 roku przez hitlerowców.

13. Brama Grodzka zwana Żydowską – obecnie prezentowana jest tutaj wystawa multimedialna obrazująca dawną dzielnicę żydowską.

3. Wyniki badań

Na podstawie wywiadów bezpośrednich z pracownikami lubelskiego oddziału PTTK stwierdzono, że uprawnienia przewodników miejskich po mieście Lublinie posiada 60 osób, w tym 24 może oprowadzać wycieczki zagraniczne (znajomość językach obcego). Należy zaznaczyć, że wśród osób mających uprawnienia do świadczenia usług przewodnickich tylko 43 przewodników jest czynnych zawodowo. Ogółem w 2009 roku oprowadzono 366 wycieczek, w których brało udział 12810 uczestników. Szczegółowe informacje na temat wycieczek obsługiwanych przez przewodników przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1

Wycieczki obsługiwane przez przewodników po mieście Lublinie

Wyszczególnienie	Liczba	
	Wycieczek	uczestników
Organizowane przez ogniwa PTTK	5	175
Zlecone do obsłużenia przez obce biura podróży, instytucje, organizacje	254	8890
Obsłużone społecznie	107	3745
Razem	366	12810

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Załącznik nr 1 do Uchwały ZG PTTK nr 115/XVI/2006 z dnia 20.01.2010 roku.

Na podstawie wywiadów bezpośrednich z przewodnikami i pracownikami PTTK stwierdzono, że Szlak Wielokulturowy zwiedza co trzecia, a Szlak Pamięci Żydów Lubelskich co czwarta wycieczka. Jednak trudno tutaj podać dokładną liczbę, gdyż często wycieczki życzą sobie, żeby były oprowadzanie po kilku szlakach jednocześnie, wybierając na każdym szlaku kilka najbardziej dla nich interesujących obiektów. Natomiast jeśli chodzi o instytucje zlecające oprowadzanie wycieczek, to najwięcej jest wycieczek ze szkół młodzieżowych (głównie średnich i gimnazjalnych) (ok. 60%), na drugim miejscu są wycieczki dla specjalistów i pasjonatów danych tematów, w tym również znajdują się wycieczki zlecane przez parafię i domy zakonne (ok. 35%), obce biura podróży zlecają około 3%, a inne instytucje zlecają około 2% wszystkich wycieczek. Najwięcej wycieczek przyjeżdża z terenu

województwa lubelskiego – w tym z miasta Lublina 50%, Zamość (10%), Chełm (7%), Biała Podlaska (3%), około 20% z innych miejscowości, głównie wiejskich i około 10% turystów są to turyści spoza województwa lubelskiego. Powyższe dane są uogólnione i orientacyjne, wynikające z wiedzy przewodników, gdyż nikt nie prowadzi dokładnych statystyk miejsca zamieszkania turystów przybywających do Lublina.

Tabela 2
Ocena ukazania historycznej wieloreligijności mieszkańców Lublina na poszczególnych przystankach Szlaku Wielokulturowego w opiniach turystów

Przystanki na Szlaku Wielokulturowym	bardzo dobra (%)	dobra (%)	zła (%)	bardzo zła (%)	nie mam zdania (%)
1. Pomnik Unii Lubelskiej na placu Litewskim	62,50	35,83	0,00	0,00	1,67
2. Kościół ewangelicko-augsburski pw. Trójcy Świętej	49,17	44,17	5,83	0,00	0,83
3. Pałac Lubomirskich przy placu Litewskim	45,83	40,83	10,00	3,33	0,00
4. Dawna cerkiew grecka	43,33	42,50	9,17	4,17	0,83
5. ZSE im. Augusta i Juliusza Vetterów	35,83	36,67	15,83	7,50	4,17
6. Plac Katedralny	44,17	44,17	8,33	0,00	3,33
7. Rynek Starego Miasta	50,83	40,00	3,33	3,33	2,50
8. Brama Grodzka	56,67	40,83	2,50	0,00	0,00
9. Wzgórze Zamkowe z Kaplicą Trójcy Świętej	60,83	38,33	0,00	0,00	0,83
10. Miejsce, gdzie wznosił się duży zespół synagogałny	43,33	39,17	10,00	5,00	2,50
11. Cerkiew prawosławna pw. Przemienienia Pańskiego	50,83	32,50	12,50	3,33	0,83
12. Wzgórze Czwartek	43,33	30,83	21,67	3,33	0,83

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

Na podstawie danych ujętych w tabeli 2 można zauważyć, że w opinii respondentów najbardziej wymownym zabytkiem świadczącym o wieloreligijności i tolerancji lublinian jest Wzgórze Zamkowe wraz z katolicką Kaplicą Trójcy Świętej, która zawiera polichromię malowaną przez prawosławnych malarzy – jest to ewenement na skalę europejską (w sumie 99,16% bardzo dobrych i dobrych ocen). Na drugim miejscu badani turyści wskazali Pomnik Unii Lubelskiej – 98,33% bardzo dobrych i dobrych ocen. Pomnik ten świadczy o tym, że w Polsce widziano korzyści ze współpracy narodów dużo wcześniej niż została utworzona Unia Europejska.

Tabela 3
Ocena ukazania historycznej wieloreligijności mieszkańców Lublina na poszczególnych przystankach Szlaku Pamięci Żydów Lubelskich w opiniach turystów

Przystanki na Szlaku Pamięci Żydów Lubelskich	bardzo dobra (%)	dobra (%)	zła (%)	bardzo zła (%)	nie mam zdania (%)
1. Kamienny obelisk na Palcu Zamkowym	53,33	37,50	7,50	0,00	1,67
2. Neogotycki Zamek Lubelski	43,33	49,17	5,00	0,00	2,50
3. Miejsce, gdzie wznosił się duży zespół synagogałny	32,50	55,83	9,17	0,00	2,50
4. Stary Kirkut przy ul. Kalinowszczyzna	55,83	40,83	2,50	0,00	0,83
5. Nowy Kirkut przy ul. Walecznych	41,67	48,33	5,83	0,00	4,17
6. Dawna Uczelnia Mędrców	66,67	30,83	1,67	0,00	0,83
7. Dawny Szpital Żydowski	50,83	40,00	7,50	0,00	1,67
8. Dawny Dom Ludowy im. Icchaka Lejby Pereca z 1936 r.	42,50	40,00	15,00	0,00	2,50
9. Jedyna zachowana sprzed wojny lubelska bożnica	46,67	40,00	10,83	0,00	2,50
10. Pomnik Ofiar Getta	54,17	41,67	2,50	0,00	1,67
11. Budynek dawnej siedziby Centralnego Komitetu Żydów	55,00	40,00	2,50	0,00	2,50
12. Dawny Żydowski Dom	43,33	52,50	2,50	0,00	1,67
13. Brama Grodzka	53,33	41,67	5,00	0,00	0,00

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

Dane zawarte z tabeli 3 wskazują, że zdaniem badanych turystów na Szlaku Pamięci Żydów Lubelskich o historycznej wieloreligijności mieszkańców Lublina najbardziej świadczy dawna Uczelnia Mędrców, która została założona przez Szaloma Szachnę w 1518 roku i zdobyła sławę w całej Europę (97,50% ocen bardzo dobrych i dobrych). Przywilej królewski z 1567 roku zrównał w prawach lubelską jesziwę z innymi uczelniami wyższymi w Polsce i przyznawał prowadzącym ją mędrcom tytuł rektora. Jako drugi bardzo cenny zabytek respondenci wskazali Stary Kirkut, który został wniesiony w miejscu grodu warownego z przełomu XIII i XIV wieku. Jest to miejsce pochówku najwybitniejszych osobowości, takich jak: talmudysta Jaakow Kopelman ha-Lewi zmarły w 1551 roku, cadyk Jaakow Jicchak ha-Lewi Horowic Szternfeld, popularnie zwany „Widzący z Lublina”, który zmarł w 1815 roku czy, wspomniany wyżej, Szalom Szachna zmarły w 1558 roku (w sumie 96,66% ocen bardzo dobrych i dobrych).

Dodatkowo turyści zwrócili uwagę, że o unikatowości Lublina świadczy sposób zagospodarowania cmentarzy. Cmentarz przy ulicy Lipowej podzielono na cztery części: rzymskokatolicką, ewangelicko-augsburską, prawosławną oraz woj-

skowo-komunalną. Każda część jest oddzielona ogrodzeniem od pozostałych sektorów, jednak ogrodzenie to jest w pewnych miejscach przerwane i w miejscu przerwania stoją grobowce rodzinne – jedna strona grobowca znajduje się na przykład na cmentarzu rzymskokatolickim, a druga na cmentarzu prawosławnym. Dzięki takiemu rozwiązaniu rodziny, których członkowie byli różnego wyznania mogli we wspólnym grobie chować swoich bliskich zgodnie z zasadami własnej wiary oraz każdy wierzący leżał na swoim cmentarzu i jednocześnie w grobowcu rodzinnym.

Wśród ankietowanych 74,17% uważa, że historyczna wieloreligijność miasta przyciąga turystów do Lublina. Jednak na pytanie, czy obecnie mieszkańcy Lublina są tolerancyjni i otwarci w stosunku do różnych religii, tylko 52,50% badanych turystów odpowiedziało twierdząco.

Ponadto 65,83% badanych turystów zauważyło, iż wielokulturowość i wieloreligijność mieszkańców Lublina jest wykorzystywana podczas promocji miasta, gdyż logo miasta, którego częścią jest sygnet, nawiązuje do architektury miasta, przenikania się kultur i religii. Natomiast w maju 2008 roku opracowano trzy rodzaje billboardów, które promowały miasto Lublin w Warszawie. Wszystkie billboardy miały za zadanie przedstawić współczesność z historią oraz nawiązują do wieloreligijności Lublina. Na billboardzie z Bramą Krakowską znajduje się fresk z Kaplicy Trójcy Świętej przedstawiający archanioła, na drugim billboardzie z gitarzystą wykorzystany jest fresk ukazujący scenę cudu uzdrowienia w szabacie, natomiast na billboardzie z deskorolkarzem przedstawiono wizerunek konny Jagiełły, który przeprowadził chrystianizację Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz zawarł Unię Krewską, która była początkiem Unii Polsko-Litewskiej. Opracowano także komiks dla dzieci pt. *Unia Lubelska czyli tajemnica zaginionej pieczęci* obrazujący wydarzenia z 1569 roku oraz uczący tolerancji wobec innych narodowości. W końcu na stronie internetowej www.lublin.eu można układać puzzle w formie fresku ze sklepienia południowo-zachodniego przęsła nawy Kaplicy Trójcy Świętej przedstawiającego archanioła.

Zdaniem 69,17% respondentów organizacja Szlaku Wielokulturowego oraz Szlaku Pamięci Żydów Lubelskich jest sposobem na rozwinięcie turystyki religijnej w Lublinie, jednak potrzebna jest budowa bazy towarzyszącej turystyce, głównie parkingów, sanitariatów, ławek z zadaszeniem. Zwrócono też uwagę, że powinno odbywać się więcej koncertów i inscenizacji religijnych czy festiwali muzyki religijnej w obiektach sakralnych. Ważną sprawą jest także zadbanie o osoby niepełnosprawne: należy zabezpieczyć obsługę chorych i niepełnosprawnych z dostosowaniem bazy noclegowej, medycznej, żywieniowej i sanitarnej do ich specyficznych potrzeb¹⁰.

¹⁰ B. Sawicki, A. Mazurek-Kusiak, *Stan i perspektywy turystyki religijnej w gminie Leśna Podlaska*, w: *Turystyka Religijna*, red. Z. Kroplewski, A. Panasiuk, Wyd. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, s. 406–409.

Podsumowanie

1. Rozwój turystyki religijnej w Lublinie jest związany z różnorodnością i wielokulturowością historyczną miasta. Przez wieki było to miejsce styku trzech kultur: Cesarstwa Bizantyjskiego, prawosławnej Rusi i renesansowej Europy, co sprzyjało wytworzeniu się specyficznej spuścizny duchowej (dotyczy to szczególnie kultury żydowskiej) i cywilizacyjnej, zawierającej elementy wielu kultur i religii. Jednak żeby w Lublinie turystyka religijna rozwinęła się w pełni, potrzebne są liczne inwestycje (budowa sanitariatów, parkingów itp.) i jeszcze lepsze rozwinięcie produktów turystycznych opartych na wieloreligijności.
2. Szansą na rozwój turystyki religijnej w Lublinie jest fakt, że miasto znalazło się na krótkiej liście pięciu miast zakwalifikowanych do drugiego, finałowego, etapu konkursu o tytuł Europejskiej Stolicy Kultury w 2016 roku. Także oryginalna kampania reklamowa miasta Lublina podkreślająca historyczną wieloreligijność i wielokulturowość miejsca, przy jednoczesnym podkreśleniu nowoczesności i otwartości na współpracę ze Wschodem i Zachodem, powoduje, że miasto jest coraz bardziej rozpoznawalne na arenie międzynarodowej.
3. Najbardziej cenionym w opiniach turystów zabytkiem jest kaplica Trójcy Świętej z bizantyjsko-ruską polichromią harmonijnie zespoloną z gotycką architekturą, która zaciekawia żywą narracją przedstawień i jest najpiękniejszym pomnikiem króla Władysława Jagiełły i unii dwóch narodów (Polski i Litwy), których tradycja chrześcijaństwa oparta była na zasadzie tolerancji i wzajemnego poszanowania.
4. Dzięki wielokulturowości i wieloreligijności wykształcił się w Lublinie nowy styl w architekturze, tzw. „renesans lubelski”.

MULTIRELIGION HISTORY OF CITY LUBLIN AS THE FOOTING OF THE PROMOTION AND CREATION TOURIST PRODUCT

Summary

The article presents and evaluates the two main tourist products – trails, which are based on historic multidevotion inhabitants of Lublin. These trails are The Multicultural Trail and The Trail of Memory of the Lublin Jews. The most appreciated among tourists monuments and proving the tolerance of the population is Holy Trinity Chapel, which is covered by fifteenth century Russian-Byzantine polychrome. The polychrome, which represents the religious scenes from the Eastern Church in the Roman Catholic Church, are the best testament to tolerance and openness of the citizens of Lublin to other cultures.

Translated by Anna Mazurek-Kusiak